

SOLTÉSZ MÁRTON

Az emlékezet ágboga

Heltai György 56-os anekdotái a szakirodalom tükrében*

„A pontos megértés érdekében a történeti műveket sosem szabad a bennük leírt események egyértelmű jeleiként olvasnunk, inkább szimbolikus szerkezeteknek, kiterjesztett metaforáknak kell tekintsük őket, melyek a bennük leírt eseményeket olyan formákhoz »teszik hasonlatossá«, melyekkel már megismerkedtünk saját irodalmi kultúránkban.”

(Hayden White)¹

Nemigen találni az elmúlt hat évtized történeti irodalmában olyan munkát, amely megnyugtatóan tisztázná Heltai György (1914–1994) jogász, diplomata, politikus, későbbi egyetemi tanár 1956-os szerepét.² Pedig ha föllapozzuk a Magyar Október

* A tanulmány az egri Esterházy Károly Egyetem és az 56-os Intézet Alapítvány *1956 és a szocializmus: Válság és újragondolás* című, 2016. szeptember 10-én Egerben rendezett konferenciáján elhangzott előadás írásos változata.

¹ „Properly understood, histories ought never to be read as unambiguous signs of the events they report, but rather as symbolic structures, extended metaphors, that »liken« the events reported in them to some form with which we have already become familiar in our literary culture.” Hayden WHITE: *Historical Text as Literary Artifact*. In: Hayden WHITE: *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1978. 91. – Az idegen nyelvű szövegeket, ha másképp nem jelölöm, a saját fordításomban adom meg.

² A magyar-zsidó családból származó Heltai György a harmincas évek Budapestjén szerez jogi doktorátust. Szíve ekkor még a szociáldemokratákhoz húz, 1943-ban azonban, az ukrán fronton töltött munkaszolgálatos időszakot követően, előbb egy antifasiszta szervezethez, majd 1945 februárjában már a kommunistákhoz csatlakozik. Az MDP megbízásából először a

eseményei kapcsán született írások százait – legyenek azok a Kádár-éra (Hollós Ervin, Molnár János, Lajtai Vera), az angol és amerikai történetírás (David Irving, Bennett Kovrig, William Shawcross, Paul Zinner), a magyar emigráció (Szász Béla, Kéthly Anna, Pálóczi-Horváth György), vagy épp kortárs történetírásunk (Békés Csaba, Kövér György, Rainer M. János) szellemi termékei –, a második Nagy Imre-kormány külügyi államtitkárának neve szinte mindenütt szerepel. Hogy tán nem a kellő súllyal és pontossággal, sőt olykor bizony reflektálatlan naivitással, az nem annyira szakmai mulasztásoknak, mint inkább szerencsétlen véletlenek összjátékának köszönhető.

Amikor Heltai (aki 1956. október 23-tól a külügyminiszteri tárcát formálisan magának fenntartó Nagy Imre helyettese volt) november 27-én átlépi az osztrák határt, először egzisztenciát kell teremtenie Brüsszelben – nem ér rá visszaemlékezések vagy elemző tanulmányok körmölgetésére.

Ismered az emigráció kezdetét – írja 1957 júliusában Tábori Pálnak –, [bár] a nehezén már túl vagyunk. Persze minden könnyebben ment volna, ha politizálásra adom újra a fejem, de tanácsod egybeesett a mi határozott ellenérzésünkkel, s mindeddig sikeresen elhárítottunk minden ilyesfajta ajánlatot. Mégis meglepő volt, hogy itt Nyugaton milyen jól informáltak még olyan, lényegében jelentéktelen szereplő személyét illetően is, mint én voltam. Annak persze örültem, hogy általában pozitívan értékelik szereplésemet, s nemcsak az utolsó két év alattit [...]. Nyilvánvaló, hogy ennek egyik oka Nagy Imréhez fűződő barátságom, meg a semlegességi deklaráció, de mindenképpen kellemes, hogy nem kell magyaráznom múltamat. [...] Azt hiszem, Nagy Imréről csak kell egy könyvet írnom – ennyivel minimálisan tartozom Neki –, meg is

Külügyminisztériumban, Kertész István Béke-előkészítő Osztályán, 1945 és 1948 között pedig az intézmény Politikai Osztályának vezetőjeként tevékenykedik. Karrierje szépen ível felfelé – hamarosan az MKP külügyi bizottságának titkára, majd az Igazságügy-minisztérium Elnöki Főosztályának vezetője. 1949 nyarán a Rajk-per egyik mellékperének vádlottjaként letartóztatják, s a forradalom kirobbanása előtt kereken hat évvel, 1950. október 23-án tíz év fegyházra ítélik. Csupán 1954 szeptemberében szabadul, s hamarosan csatlakozik Nagy Imre köréhez.

teszem, csak az öregek (Ági szülei³ és anyám) jöhessenek ki. [...] Egyelőre az International Rescue Committee itteni irodájában dolgozom. Részben kellemes elfoglaltság, mert csak délutáni, részben kellemetlen, mert sok mindenben nem értek egyet a vezetővel, s ezt egy csöppet sem titkolom. (Állandó hülyeségeket csinálnak magyar vonalon.) Lehet, hogy nyitunk egy bazárt a közeljövőben, mert a kis házban, amit kibéreltünk, egy üzlethelyiség is van, és játszani amúgy is szeretünk. És nagyon vidámak vagyunk, meg bizakodók, mert igen jó szabadnak lenni.⁴

Persze mondanom se kell: nem bazárt nyit Heltai György. Éppenellenkezőleg: Nagy Imre Politika- és Társadalomtudományi Intézet néven kutatóközpontot alapít, s mellé *Szemle* címmel folyóiratot indít. Csakhogy 1963 végére elapadnak a vállalkozás szerény anyagi forrásai, s így a következő évben a Heltai családnak ismét költöznie kell.⁵ New Yorkban, majd a dél-karolinai Charlestonban újfent a munkakeresés, az egzisztenciateremtés köti le hősünk energiáit – a felsőoktatásban eltöltött évtizedek pedig az előadásokra történő fölkészüléssel, a honi viszonyokhoz képest kiemelkedő publikációs követelmények teljesítésével, valamint a hallgatók lelkének ápolgatásával telnek. Egy szó, mint száz: a Nagy Imréről és a magyar forradalomról tervezett magnum opus sosem készül el. Apró cikkek születnek persze, s mellé interjúk tucatjai – a nagy mesélőkedvű, a magyar irodalom legnemesebb anekdotahagyományát követő emigráns ugyanis mindenkor jó szívvvel áll a kérdezők rendelkezésére.

³ Lányi Ágnes édesapja, Lányi Viktor (1889–1962) zeneszerző, zenekritikus és műfordító végül kijutott. Brüsszelben hunyt el 73 éves korában.

⁴ Heltai György levele Tábori Pálnak, [Brüsszel] 1957. július 6., PIM Kt., V. 4741/65/1.

⁵ „Úgy látszik – írja Heltai 1964 januárjában Peéry Rezsőnek –, hogy az Intézet be kell fejezze munkásságát; anyagi támogatásunk [...] most már megszűnik. Saját erőnkől fenntartani még egy lapot sem lehetne, így azt hiszem, jobb, ha abbahagyjuk az egészet. Talán sikerül még annyit összeszednünk, hogy évente 1-1 Annalest továbbra is kiadjon az Intézet, de mindezt alighanem nélkülüm, mert számunkra ez volt a végső lökés; elhatároztuk, hogy a nyáron átmegyünk az Egyesült Államokba. Mindez persze a valóságban nem ilyen egyszerű, mint ahogy leirom, de talán így lesz a legjobb.” – Heltai György levele Peéry Rezsőnek, Brüsszel, 1964. január 20., OSZK Kt., Fond 490/76/9.

Heltai (újra)fölfedezése nagyjából a nyolcvanas évek elejére-közepére tehető: ekkor látogatja meg őt charlestoni otthonában két izgatott, elsősorban az emberre, az egyedi személyiségre kíváncsi író, Csalog Zsolt (1982 és 1989 között több alkalommal), majd Kenedi János (1988 nyarán), és ekkor születnek meg azok az életútinterjúk, amelyek végül – a sors (és persze Heltai) személyének köszönhetően – sosem láthatnak napvilágot.⁶

Szerep és személyiség

Az írói hagyatékban maradt *Hogyan kell forradalmat csinálni?* című Csalog-portré⁷ hőjét már a Rajk-per után, szabadulását követően sajátos kényszer hajtja, hogy elmondja mindazt, ami a vizsgálati fogság és a börtönévek során átélt eseményekből egyáltalán elmondható. „Úgy éreztem – olvasható a kéziratban –, hogy LEGALÁBB annyival tartozom a morális világrendnek, hogy most aztán BESZÉLJEK, BESZÉLJEK és BESZÉLJEK.”⁸ Ugyanez a belső késztetés köszön vissza azután a forradalom leverését követő időszakról szólva is. „Kezdetől fogva, már az osztrák láger óta volt egy elképzelésem, szinte már RÖGESZMÉM: hogy nekünk el kell mesélnünk a magyar forradalmat!” Mindezek alapján úgy hiszem, amikor a Csalog által regénnyé formált Heltai-vallomás és az összes többi Heltai-megnyilatkozás (cikk, esszé, interjú, könyvfejezet) mozgatórugóját, fogantató létélményét keressük, elsősorban ezt a sajátos késztetést, a vallomástétel pillanataira tudatos szereppé formálódó morális imperatívuszt kell fölismernünk és megértenünk.

Nem feledkezve meg természetesen a tényről, hogy Heltai György nem volt történész. A Columbia University tanáráként, az „East European Studies” (kvázi „Kelet-Európa-tudomány”) oktatójaként sem lett azzá – még ha egyes lexikonszerzők határozottan állítják is az ellenkezőjét. Bár kétségtelenül írt cikkeket

⁶ A Csalog-interjúból formált prózaportré közlése körüli huzavonáról lásd: SOLTÉSZ Márton: *Csalog Zsolt*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2015. 114.

⁷ CSALOG Zsolt: *Hogyan kell forradalmat csinálni*. OSZK Kt., Fond 445/270.

⁸ Kiemelés az eredetiben.

a forradalomról,⁹ 1957-ben („X. tanú”-ként) vallomást tett az ENSZ ’56-os különbizottsága előtt, majd hosszú éveken át vállalta a brüsszeli Nagy Imre Intézet vezetését és a kutatóközpont háromnyelvű folyóiratának szerkesztését (1959–1963) – valójában sosem lépett (mert nem is léphetett) ki a tanú, a történelmi események egykori résztvevőjének szerepéből. Annál érdekesebb, hogy e tény dacára – elszórt írsaival, vallomásaival, nyilatkozataival – 1956 történetének csakhamar fontos „szerzőjévé”, az eseményekkel kapcsolatos diskurzus elemi készletétővé, artikulálójává, tévhitek és közkedvelt anekdoták forrásává vált.

Korábban – épp Csalog Zsolt *Parasztregénye* kapcsán – részletesen kifejtettem már, miért nem lehet valaki egyszerre hőse és szerzője a vallomásait tömörítő regénynek.¹⁰ Pontosan azért, amiért Heltai sem lehet egy személyben az ’56-os események cselekvő megfigyelője – *tanúságtevő* –, s ugyanakkor *történész* is: egy olyan történelmi narratíva szerzője, amely immár nem az emlékezet (pszichofizikailag determinált) tárgyaival, hanem a hermeneutika metaforáival dolgozik.¹¹ Heltai György ettől persze még *elbeszélő* volt a szó eredeti értelmében – nagy tehetségű, lelkes előadó, s amellet saját szobrát faragó férfiember, kinek önprezentációs gesztusai kétségkívül figyelemre méltó eredményeket hoztak, amennyiben jelentősen (mondhatni: *teremtő módon*) bővítették-gazdagították a rendelkezésre álló „források” körét.

⁹ Az alább jelzettekén túl: Az MSZMP VII. kongresszusa. *Szemle*, 1960/3. 1–21.; Megjegyzések a magyar társadalom szerkezeti változásához. *Szemle*, 1960/4. 1–13.; Könyvek a magyar forradalomról. *Szemle*, 1962/1. 97–100.; A forradalom kisugárzása az MSZMP kongresszusán. *Szemle*, 1963/1. 72–76.; A júniusi határozat. *Szemle*, 1963/3. 2–7.; Imre Nagy au Parlement. In: Péter GOSZTONYI (éd.): *Histoire du soulèvement Hongrois 1956*. Editions Horvath, Saint-Just-la-Pendue, 1966. 162–188.; International Aspects. In: Béla K. KIRÁLY–Paul JÓNÁS (eds.): *The Revolution of 1956 in Retrospect*. East European Quarterly–Columbia University Press, New York, 1978 (East European Monograph Series, XL). 47–55.

¹⁰ SOLTÉSZ Márton: I. m. 175–176.

¹¹ A történelmi narratíva (*historical narrative*) – amint arra Hayden White találóan rámutatott – „nem *lefesti* a benne szereplő dolgokat, hanem *felidézi* a megmutatott dolgok képét, pontosan úgy, ahogy azt a metafora teszi.” – Hayden WHITE: I. m. 91.

Anekdótából történeti tény

Azt azonban, hogy ez a Heltai-féle elbeszélő hagyomány milyen fundamentális hatással volt a hivatalos történetíráásra, csupán akkor értettem meg, amikor a Csalog-féle portré elektronikus rögzítését követően nekiláttam a „problematikus” – vagy legalábbis argumentációt kívánó – szöveghelyek megjegyzeteléséhez. E munka során kezdetben örömmel tapasztaltam, hogy a Varsói Szerződést övező történetegyüttes – Kádár János „pisztolyos fenyegetőzése” Andropov követ jelenlétében, illetve az 1955-ös katonai szerződés egyetlen példányának kalandos útja – számos történeti munkában szerepel. Gondoltam, ezek az összegző szándékkal született, a rendelkezésre álló forrásanyag értelmező elrendezését célul tűző monográfiák nyilván megfelelő igazolással vagy cáfolattal szolgálnak majd a vitás kérdések értelmezéséhez.

Hitemben azonban csalatkoznom kellett. Vegyük elsőként az amerikai szakirodalom (elsősorban Paul Zinner) nyomán egyszerűen „gun in hand” epizódként aposztrofált esetet, melyről a Csalog-portréban a következőket olvashatjuk:

November elsején elküldtük a táviratokat a követségeknek a semlegességi nyilatkozattal és a Varsói Szerződés felmondásával. Utána, délután volt a Minisztertanácsnak egy ülése, erre meghívtuk Andropovot is. Andropov fel is szólalt, és egyebek között valami olyasmit is mondott, hogy Magyarországon a kialakult helyzetben fennáll az ellenforradalom veszélye – és akkor erre válaszul következett Kádár emlékezetes kitörése.

– ELLENFORRADALOM?! Ha itt ellenforradalom lesz, azt kizárólag a maguk katonái csinálják! Fáj, hogy ezt kell mondjam, hiszen a Vörös Hadsereget én mindig a magaménak is éreztem; de ha most még egyszer bejönnek, akkor nekem, mint magyar kommunistának csak egyetlen választásom lenne: hogy fogjam a pisztolyomat, kimenjek az utcára és LŐJEK, hogy védjem a hazámat, a forradalmunkat!

Körülbelül így. De elemi indulattal! Kádárt igazán nem egy érzelgős embernek ismertük – annál megrendítőbb

volt most ez az elragadtatott pátosz. És mindnyájunk számára ABSZOLÚT HITELES volt a jelenet!¹²

Nekiláttam tehát az „esetre” vonatkozó szakirodalmi szöveghelyek kigyűjtésének. Csakhogy e rögtönzött kutatás fenti hipotézisemnek éppen a fordítottját igazolta, amennyiben kiderült: nem a „tudós” szerzők állnak jól a vizsgált művekben a forrásközlőért, azaz nem a történészek hitelesítik adatok, tanúk és levéltári források bevonásával a Heltai által előadottakat, sokkal inkább a Heltai-narratíva szolgál alapul a szerzők önigazolásához. A szálak fölfejtése során kiderült, hogy míg Bennett Kovrig (*Communism in Hungary* című könyvében)¹³ William Shawcross művére, a *Crime and Compromise*-ra hivatkozik,¹⁴ addig Shawcross az ENSZ 1956-os különbizottságának a jelentésére, mely köztudottan Heltai vallomása nyomán született.¹⁵ Illetve: míg David Irving (a világszerte ismert *Uprising!* szerzője) saját készítésű Heltai-

¹² CSALOG Zsolt: I. m. Illetve: CSALOG Zsolt: Emlékezés egy temetésre. 2000, 1989/6. 7.

¹³ „Amikor később, még ugyanezen a délutánon Nagy magához kérte Andropovot, hogy közölje vele az ultimátumot, Kádár állítólag üvöltött a követel, mondván: »Én magyar vagyok, és harcolni fogok a tankjaitokkal, ha kell, a pusztá kezemmel is.«” („When later that afternoon Nagy convoked Andropov to convey this ultimatum, Kádár reportedly shouted at the ambassador, »I am a Hungarian and I will fight your tanks with my bare hands if necessary.«”) Bennett KOVRIG: *Communism in Hungary: From Kun to Kádár*. Hoover Institution Press, Stanford, California, 1979. 308.

¹⁴ „De amikor reá került a sor, Kádár János felállt, szemben Jurij Andropovval, s elvtársai legnagyobb megrökönyödésére és rémületére alig leplezett indulattal dörögte: »Én magyar vagyok, és harcolni fogok a tankjaitokkal, ha kell, a pusztá kezemmel is.«” („But, when his turn came, Janos Kadar stood up in front of Yuri Andropov and, to the amazement and concern of his comrades, shouted with barely controlled fury: »I'm a Hungarian and I will fight your tanks with my bare hands if necessary.«”) William SHAWCROSS: *Crime and Compromise: Janos Kadar and the Politics of Hungary Since Revolution*. Weidenfeld & Nicholson, London, 1974. 15.

¹⁵ „Lásd, példának okáért, az ENSZ magyar ügygel foglalkozó különbizottsága jelentése, 1957.” („See, for example, *The United Nations Committee on Hungary Report*, 1957.”) SHAWCROSS: I. m. 293. A dolog érdekessége az, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete által New Yorkban kiadott *Report of the Special Committee on the Problem of Hungary (General Assembly Official Records: Eleventh Session, Supplement No. 18. A/3592)* című, 1957-es kötetben a szóban forgó anekdota semmilyen formában nem szerepel.

interjúját citálja,¹⁶ addig Méray Tibor (a *Nagy Imre élete és halálában*¹⁷) a *Fekete Könyv* vonatkozó fejezetét,¹⁸ mely maga is egy Heltai-publikáción alapul.¹⁹

Hosszan folytathatnám a sort a beszédes című *Facts about Hungary* (Tények Magyarországról) kötet Gordon Gaskill által írt időrendi fejezetétől²⁰ Csonka Emil „oknyomozó” köny-

¹⁶ David Irving művéből – itt és a későbbiekben is – Tudós-Takács János fordításában idézek: „Kádár állítólag ez alkalommal hangsúlyozta Andropovnak, hogy minden magyar teljes egyetértésben van: »A szovjet sajtó ezt ellenforradalomnak nevezi. Önök nagyon jól tudják, hogy nem az, noha azzá válhat –, és ha azzá válik, ez a szovjet tankok hibája lesz.« Mint magyar kommunistának, nem lesz más választása, mint csatlakozni a munkásokhoz az utcán.” David IRVING: *Felkelés! Egy nemzet küzdelme: 1956*. Gede Testvérek, Budapest, 2003. 631–632.

¹⁷ „A szűkebb kabinet minden egyes tagja csatlakozik Nagy Imréhez, de mindük közül – Kádár a leghevesebben. Szinte kiáltva mondja: lehet, hogy az ő személyes sorsa homályos, de mint magyar ember, készen áll arra, hogy harcoljon is, ha kell. »Ha a maguk tankjai bejönnek – vágja oda a szovjet nagykövetnek –, én lemegyek az utcára, és a puszta kezemmel fogok verekedni ellenük.«” MÉRAY Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Katalizátor Iroda, Budapest, 1988. 275. (A mű francia eredetije: *Imre Nagy, l’homme trahi*. Les Temps Modernes, Paris, 1960.)

¹⁸ „Kádár János, mint az MSZMP főtitkára, maga és a pártvezetés nevében közli a nagykövettel, hogy mindenben egyetért a javaslattal [az ENSZ bevonásáról], majd személyes véleményként hozzáteszi, hogy a szovjet csapatok jelenléte Magyarországon ellenforradalmi provokációt válthat ki, s neki, mint kommunistának és magyarnak, egyetlen kötelessége marad, hogy akár fegyverrel a kézben küzdjön ellenük.” KENEDI János (szerk.): *Az igazság a Nagy Imre-ügyben*. Századvég Kiadó–Nyilvánosság Klub, Budapest, 1989 (Századvég Füzetek). 87. (Másnéven: *Fekete Könyv*.) Eredetileg: *Az igazság a Nagy Imre-ügyben*. Európai Petőfi Kör, Brüsszel, 1959.

¹⁹ HELTAI György: *Nagy Imre és a Varsói Szerződés*. *Irodalmi Ujság*, 1959/12. (június 15.), 3–10.

²⁰ „Egyetlen miniszter sem látszott lelkesebbnek s elszántabbnak Kádárnál, Nagy közeli és bizalmas munkatársánál. Mély megindultsággal, könnyekkel a szemében Kádár a szovjet követhez fordult, és azt mondta: »Jól tudom, politikai jövőm most talán elsötétül, de mint magyarnak, e percben az utcára kell mennem, ha szükséges, és saját kezemmel harcolni a tankjaik ellen.«” („In all this, no minister seemed more enthusiastic or determined than Janos Kadar, a close and trusted collaborator of Nagy. Deeply moved, with tears in his eyes, Kadar faced the Soviet ambassador and said: »I know my political future may be obscure now, but as a Hungarian, I would come down into the streets, if necessary, and use my bare hands to fight against your tanks.«.”) Imre Kovacs (ed.): *Facts about Hungary*. Hungarian Committee, New York, 1958. 121. Az

vén át²¹ Roger Gough 2006-os Kádár-monográfiájáig,²² de a lényeg ennyiből is kitetszik. A jelzett szerzők többsége mindenmű forráskritika nélkül közelített a Heltai szájából elhangzott, illetve más szerzők műveiből megismert történethez. S ami még fontosabb: az elbeszélést, a megnyilatkozást készítő „rögeszme” hatására, valamint a szükséges distancia hiányának hála, az anekdotából csakhamar történeti tény lett. Persze jogos a kérdés: igazolható-e egyáltalán egzakt módon ez a dramaturgiai jelentőségű epizód, ha egyszer *kizárólag* Heltai emlékszik rá, s mindenki tőle idézi? Mint ahogy fölvethető az is: szabad-e ezt a közlést ilyen felelőtlenül, ilyen reflektálatlanul építeni be egy nagyobb szintézisbe?

Tegyük hozzá: még a szakkritika is részt vett a ténynév avatásban – gondoljunk csupán Johanna Granville és Kertész D.

eredeti cikk: Gordon GASKILL: Timetable of a Failure. *Virginia Quarterly Review*, 1958/2. 162–190.

²¹ „Ezen az Andropov jelenlétében tartott minisztertanácson Kádár János volt a legradikálisabb. Ő, aki részt vett a Mikojánékkal folytatott tárgyalásokon s így részese volt a szovjet csapatok kivonásáról kötött megállapodásoknak, most rendkívül izgatott állapotban ezt mondta Andropovnak: »Kimegyek az utcára és pusztá kézzel harcolok a páncélosaitok ellen«. Minden jelenlévőnek az volt a benyomása, hogy Kádár János így is gondolja.” CSONKA Emil: *A forradalom oknyomozó története 1945–1956*. Veritas Kiadó, München, 1981. 465. Az 541. oldalon található lábjegyzet az ENSZ-jelentésre hivatkozik.

²² „Heltai György, aki, mint külügyminiszter-helyettes, jelen volt ezen a találkozáson, tanúsította Kádár feltűnő helyeslését. »Azt mondta, nagyon is tisztában van vele, hogy a semlegességi deklaráció a magyarországi kommunizmus végét jelenti, s egyúttal saját élete végét is, hiszen ő egész életét a Kommunista Pártnak szentelte. [...] De amennyiben a szovjetek a továbbiakban fegyveres beavatkozást kísérelnek meg Magyarországon, akkor épp a szovjetek idéznék elő Magyarországon az ellenforradalmat, s akkor ő egy szál pisztollyal kimegy az utcára az orosz tankok ellen, és az életét adja a hazájáért.«” („György Heltai, who as Deputy Foreign Minister was present at the meeting, described Kádár's startling affirmation. »He said that he knew full well that the declaration of neutrality meant the end of Communism for Hungary, and that meant the end of his life, because he had dedicated his whole life to the Communist Party. [...] But if the Soviets attempted to intervene in Hungary with the further use of arms, it would be the Soviets themselves who brought counterrevolution to Hungary, and he would take to the streets with a pistol against Russian tanks and give his life for his country.«”) ROGER GOUGH, *A Good Comrade: János Kádár, Communism and Hungary*. London–New York, Tauris, 2006. 90. (A kíséző jegyzet az anekdota több előfordulását is megadja.)

István írásaira.²³ Az említett kollégák immáron a szakszerzők gondolataiként ismétlik főhajtó tisztelettel Heltai anekdotáját, hogy e gesztussal is súlyt és hitelt kölcsönözzenek az obskúrus történetnek.

Az első valamirevaló reflexió (az *Uprising!* túlzásainak és torzításainak fényében meglepő módon) David Irvingtől származik; ő csupán egy jegyzetben idézi fel az esetet, s tüstént hozzáfűzi: „Ez a romantikus változat – Kádár későbbi tetteit figyelembe véve – valószínűtlen.”²⁴ Mintegy négy évtizeddel később Kádár életrajzírója, Roger Gough teszi fel a kérdést: „Gyakran elmondták már ezt a drámai jelenetet – de vajon valóban ezt mondta volna Kádár? [...] Nem kizárt, hogy a külügyminiszter félreértette a hallottakat, felnagyítva azt a belső konfliktust, ami nyilvánvalóan megvolt a nagyon merev alternatívákkal szembesülő Kádárban.”²⁵ Még ugyanebben az évben Moldova György is hangot ad kétségeinek. „Mivel nem voltam jelen az esetenél – írja –, és direkt cáfolatokat sem hallottam senkitől, nincs jogom kétségbe vonni a Heltai által elmondottakat, de némi gyanút nem fojthatok el magamban. Sem a mondanivaló, sem a stílus nem tűnik jellemzőnek a megfontolt és túlzásoktól tartózkodó Kádár Jánosra. Heltai látszólag dicséri ugyan Kádárt, de lehet, csak azért teszi, hogy ennek fényében még elítélhetőbb legyen a november eleji fellépése.”²⁶

Talán Vas Zoltán *Betiltott könyvem* című (hosszas fektetés után, csupán 1990 tavaszán napvilágot látott) memoárja az egyetlen, amely idézőjelek és forrásmegjelölés nélkül – kvázi mint saját emléket – idézi fel az esetet.²⁷ S noha Vas akár részt is vehetett az ominózus tanácskozáson, valószínűbb, hogy az

²³ Stephen D. KERTESZ: *Crime and Compromise: Janos Kadar and the Politics of Hungary Since Revolution* by William Shawcross. *Slavic Review*, 1974/4. 857.; Johanna GRANVILLE: *A Good Comrade: János Kádár, Communism and Hungary* by Roger Gough. *The American Historical Review*, 2007/4. 1280.

²⁴ David IRVING: I. m. 632.

²⁵ Roger GOUGH: *Kádár János, a jó elvtárs?* J LX Kiadó, Budapest, 2006. 176–177.

²⁶ MOLDOVA György: *Kádár János*. Urbis Kiadó, Budapest, 2006. I. 153–154.

²⁷ „Az erről kialakult heves vitában Kádár, aki pedig ritkán jön ki a sodrából, hevesen nekitámadt Andropovnak: Nem akarnak velünk tárgyalni, és ellenünk jönnek a hadseregeik. Magam is ott leszek az utcákon, és akár pusztá

események leírásának háttérében az egykori közellátási kormánybiztos bevallottan széles körű anyaggyűjtése áll. Ez utóbbi mellett szól az is, hogy a Vas által közölt leírás („akár *puszta kézzel* harcolok páncélosaik ellen”) szinte szó szerint megegyezik a történetnek a szakirodalomban meggyökeresedett (minden bizonnyal Méray Tibor 1960-as Nagy Imre-könyvéből származó) „bare hand” változattal.²⁸

Az „igazság” természetesen sosem fog kiderülni. De talán érdekesebbek is a pró és kontra felhozható érvek és indokok. Hogy most csupán néhányat említsek: a kilencvenes évek egyik sikerkönyvének számító „*Jelcin-dosszié*” szerint a Varsói Szerződésből való kilépés kapcsán „Kádár, hozzászólásában támogatta Nagyot”, ugyanakkor a miniszterelnök azon kijelentésére, mely szerint Magyarország mindenképpen semleges marad, „Tildy helyeslőleg, de visszafogottan, Kádár pedig *kényszeredetten* reagált”.²⁹ Egy másik közkedvelt forráskiadvány, a *Döntés a Kremlben* Vlagyimir Malin jegyzeteit idézi; eszerint „Amikor Andropov elment, akkor ő, Kádár is a semlegességre szavazott”. A kádári gesztus *post festa* voltának hangsúlyozása azonban nem zárja ki, hogy az MDP KV első titkára még *Andropov jelenlétében* eljátssza haragos szerepét. Amely kiromhanás, hadd tegyem hozzá, édestestvére ama másiknak, melyről a *História* hasábjain Széll Jenő számolt be:

Van ezekből a napokból [értsd: a forradalom napjaiból] egy nagyon jellemző élményem. Bár azt hiszem, akkor már a rádiónál dolgoztam, de akkor is a Parlamentben voltam. A vasutasok külön távíróján Nyíregyházáról ka-

kézzel harcolok páncélosaik ellen...” Vas Zoltán: *Betiltott könyvem: Életem*. III. kiad. VELIKY János. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990 (Huszadik Század). 272.

²⁸ A Vas-memoárnak a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár gyűjteményében fennmaradt kézirata, melyet a sajtó alá rendező, Veliky János vállaltan komoly rövidítéssel adott közre, nem tartalmaz utalást a történet forrására vonatkozóan (lásd: PIL 867. f./1. V-62. – II. kötet/C – BNSz 3077/1988). (A forrás föl kutatásáért és tartalmának ismertetéséért kollégámat, Katona Ferencet illeti köszönet.)

²⁹ 13. dokumentum: Andropov jelentése, Budapest, 1956. november 1. In: GÁL Éva–HEGEDÜS B. András–LITVÁN György–RAINER M. János (szerk.): „*A Jelcin-dosszié*”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. 1956-os Intézet–Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 74. (*Kiemelés tőlem* – S. M.)

pott hírt a Parlament: Nyíregyházán keresztül vasúton nagy tömeg szovjet katona és páncélos megy Budapest felé. Ezt a hírt este tizenegy óra tájban kaptam, és akkor fölhívtam Kádárt, és közöltem vele. „Jól van” – mondta ő. Másnap reggel bejön Kádár, és ahogy meglát, elkezd ordítani, hogy meg vagyok én hülyülve, hogy éjszaka felverem őt... Kérdelem: „Nem kötelességem tudósítani a vezetőket, ha egy fontos hírt kapok?” – hiszen ő akkor a párt első titkára volt. Az MDP már föloszlott, és Kádár neve alatt szerveződött az MSZMP. És akkor láttam a rá annyira jellemző kiborulását: fehér volt, mint a fal, rángatózott a szája széle, és valamilyen sirógörccsfélébe került, és elkezdett velem ordítani, hogy azért, mert három ellenforradalmár vasutasnak eszébe jut a rémhírterjesztés, annak én bedőlök... Mondtam neki, arra semmi bizonyítékom nincs, hogy ez három hülye, részeg vasutas, s ez egy nagyon fontos hír. „Különben is, ti vagytok az oka az egésznek” – mondta Kádár [...].³⁰

Visszatérve Irving és Moldova reflexióira: vajon a Széll-interjú idézett szakasza (vagy akár Kádárnak az 1952-es bírósági tárgyaláson tanúsított magatartása³¹) fényében jellemzőnek mondható-e Csermanek Jánosra a hisztérikus – Vlagyimir Malin kifejezésével élve: „kényszeredett” – reakció? (Költői kérdés.)

A hangzatos történet mindenesetre kelendő: egyre újabb és újabb helyeken bukkan fel. Már Tóbiás Áron 1989-es Nagy Imre-szöveggyűjteménye újraközli a *Fekete Könyv* említett fejezetét. 1996-ban aztán egy amerikai újságíró, Dean Koch hangyatkából váratlanul előkerül, majd a *Hungarian Quarterly*

³⁰ Kádár János a kortársak emlékeiben. *História*, 2000/7–8. 82. Érdekes, hogy Huszár Tibor is csak ezt az esetet említi Kádár-monográfiájában, s a közismert „gun in hand” epizódról nem tesz említést. (Vö. HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza 1912–1956*. Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó, Budapest, 2001. 327–328.)

³¹ „A börtönben tanúsított gyáva magatartása, öngyilkossági kísérlete, Rákosihoz intézett levelei, valamint az a tény, hogy tárgyalásán sírva fakadva tett vallomást, élénk fényt vet Kádár János »kommunista« magatartására.” NAGY Imre: *Snagovi jegyzetek: Gondolatok, emlékezések 1956–1957*. Kiad.: VIDA István. Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2006. 91.

hasábjain meg is jelenik annak az 1956. december 12-i beszélgetésnek a leirata, melyben minden valószínűség szerint a történet ösváltozatával találkozhatunk,³² s amelyről Békés Csaba nem minden alap nélkül föltételezte, hogy az első interjú volt, melyet a külügyér az emigrációban adott.³³ 2000-ben a *História* hozza le Kenedi János 1988-as Heltai-interjújának³⁴ vonatkozó szakaszát,³⁵ majd néhány évvel később Molnár Adrienne és Kőrösi Zsuzsa válogatja be az ekkorra már, mondhatni, közismert részletet *A forradalom emlékezete* című reprezentatív kötetbe.³⁶ Végül, egy 2010-es forráskiadványban megjelenik az ENSZ előtt tett 1957-es tanúvallomás szakszerűen sajtó alá rendezett, jegyzetekkel ellátott magyar fordítása is.³⁷

Mint már jeleztem, 1959-ben a londoni *Irodalmi Ujság*, majd 1966-ban az *East Europe* hasábjain Heltai esszéformában is beszámolt az esetről,³⁸ ám a történészek többsége továbbra is az

³² Reform to Revolution: Detailed Interview Given by György Heltai to an American Journalist, dated 12th December 1956 and Submitted to the UN Special Committee on the Question of Hungary. *The Hungarian Quarterly*, 1996/142. 50.

³³ Csaba BÉKÉS: György Heltai (1914–1994). *The Hungarian Quarterly*, 1996/142. 43.

³⁴ KENEDI János: *Heltai György-interjú (1988)*. 1956-os Intézet–Oral History Archivum, 184. sz.

³⁵ Kádár János a kortársak emlékeiben. *História*, 2000/7–8. 83.

³⁶ MOLNÁR Adrienne–KÖRÖSI Zsuzsanna (szerk.): *A forradalom emlékezete: Személyes történelem*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 172.

³⁷ „A semlegességi nyilatkozat ismertetésénél az első hozzászóló éppen Kádár volt, a jelenlegi kormányfő, aki maga is támogatta a semlegességi nyilatkozatot, sőt, könnyes szemekkel odafordult Andropovhoz, mondván, hogy én tudom, hogy ez a nyilatkozat a kommunista párt végét jelenti, egyben ez az életem végét is jelenti, mert én együtt nőttem fel ezzel a párttal, de nemcsak kommunista vagyok, hanem magyar is vagyok, és ha kell, egy szál pisztolyal kimegyek, és harcolok a maguk tankjai ellen, mert ha Magyarországon ellenforradalom lesz, akkor azt maguk csinálják a csapataikkal és tankjaikkal.” – „*Talán a világ is más irányt vett volna*”: *Heltai György (X tanú)*. Palais des Nations, Genf, 1957. március 12., 14. és 15. In: MINK András (szerk.): *Tanúságtévők az ENSZ előtt – 1957*. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2010. 131–132.

³⁸ „Kádár felszólalt, hangsúlyozván, hogy a magyarok teljes egyetértésben hozták meg döntésüket. Majd kiabálva folytatta: »A szovjet sajtó ezt ellenforradalomnak nevezi. Maguk nagyon jól tudják, hogy erről szó sincs, noha könnyen az válhat belőle – és ha így lesz, az a szovjet tankok hibája.« Kádár keserűen hozzáfűzte, hogy egész életében a párt és a SZU érdekében dolgozott,

egykori külügyminiszter-helyettes nyilatkozataira hivatkozik. Paul Zinner például – a korszak egyik legtöbbet idézett kutatója – utal ugyan szintézisében az 1959-es londoni publikációra,³⁹ ezzel párhuzamosan maga is Heltai egy mindmáig ismeretlen visszaemlékezésére építi könyve egyik kulcsfejezetét.⁴⁰ Úgy hiszem, ez a tény egyúttal közvetett bizonyítéka fenti tételelemnek is, miszerint Nagy Imre jobb kezét élete végéig *tanúként* (adatközlőként, forrásszemélyként), s nem szakértőként (elemzőként, értelmezőként) tartotta számon a világ – így azután nincs mit

de most, mint magyar kommunistának, nem maradt más választása, mint csatlakozni a munkásokhoz az utcán.” („Kadar spoke up, stressing that the Hungarians were in full agreement on the decisions. He shouted: »The Soviet press calls this a Hungarian counterrevolution. You know very well that this is not so, though it might become one—and if it does, it will be the fault of Soviet tanks.« Kadar added bitterly that he had spent his whole life working for the party and the USSR, but that as a Hungarian communist he had no choice but to join the workers in the streets.”) George HELTAI: November 1956: The End in Budapest. *East Europe*, 1966/10. 13.

³⁹ „Elképzeltető, hogy november 1-je délutánján mind a négy fent említett kommunista készséggel hajlott rá, hogy elfogadja a miniszterelnök javaslatát a Varsói Szerződés felmondását és Magyarország semlegességének kinyilvánítását illetően, s hogy Kádárnak olyan messzire kellett mennie: provokálni kirohanásában a szovjet követet, s azzal fenyegetőzni, hogy ha kell, s a szovjet hadsereg nem hátrál meg, »fegyverrel a kezében« vonul az utcára.” („Is it conceivable that on the afternoon of November 1 all four of the abovementioned Communists should readily endorse the Premier’s suggestion to abrogate the Warsaw Treaty and declare Hungary’s neutrality, that Kadar should go so far as to remonstrate provocatively with the Soviet Ambassador, threatening to fight »with gun in hand«, in the streets if necessary, unless the Soviet military withdrew.”) Paul ZINNER: *Revolution in Hungary*. Columbia University Press, New York–London, 1962. 324–325.

⁴⁰ A *The Making of Hungarian Foreign Policy: Embellishing the Democratic Façade* című fejezethez a következő jegyzet kapcsolódik: „E fejezet anyaga javarészt egy memorandumon alapszik, amelyet Heltai György – 1945-től, »Rajkistaként«, 1949-ben történt letartóztatásáig a Külügyminisztérium kommunista politikai igazgatója – bocsátott rendelkezésünkre.” („The material of this section is largely based on a memorandum supplied by György Heltai, the Communist Political Director of the Ministry of Foreign Affairs from 1945 to 1949, when he was arrested as a »Rajkist«.”) Paul ZINNER: I. m. 63. (Miótán Heltai hagyatéka egyelőre nem került közgyűjteményi állományba, vizsgálati dossziéja – ÁBTL 0003-761-3-HVB, 1967–1987 – pedig már vagy még meg sem érkezett az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába, egyelőre nem sikerült azonosítani a Zinner által említett „memorandum”-ot.)

csodálkozni azon, hogy előbbre valónak tekintették nyilatkozatait, mint önálló írásait.

Amibe persze belejátszhatott az is, hogy az emlékiratműfaj deklarált műviségével szemben az *oral history* interjút kezdettől egyfajta naiv hitelességeszmény lengi körül. Nem is beszélve az ENSZ előtt tett vallomásokról, melyek egy meglehetősen széles körben máig komoly presztízzsel rendelkeznek – holott éppen a Heltai-portré ad példát arra, milyen csalfán, torzítva tükrözi a történeteket a mindenkori egyéni emlékezet.

(Csupán zárójelben jegyzem meg – mert az „igazság”-hoz hozzátartozik –, hogy a november 1-jei kabinetülések jegyzőkönyvei és Andropov e tárgyban készült jelentései⁴¹ a tárgyalások résztvevőinek számbavételekor még véletlenül sem említik Heltai nevét...)

Hajtások és vadhajtások

Csörsz István, Csalog Zsolt nemzedék- és műfajtársa évtizedeken át fiókban hevertetett, s csupán néhány éve megjelent *Viharjelzés* című kötetének előszavában a következőket írja:

Én [...] annak a híve vagyok, hogy ne az írók és a történészek mondják el a történelmünket, hanem azok, akik túléltek. Amint kimondja az ember, máris tudhatja, hogy ebből vita lesz, mert a túlélőknek általában nem osztanak lapot a nagy játszmában. Az ő lapjuk az volt, hogy részt vettek benne fizikailag. Elmesélhetik az unokájuknak és a barátaiknak; ők se hallgatják azonban szívesen, mert mindig *ugyanazt* a történetet hallják – századszor.⁴²

⁴¹ Jegyzőkönyv a kabinet 1956. november 1-jén délelőtt tartott üléséről. *História*, 1989/4–5. 48–49.; Jegyzőkönyv a kabinet 1956. november 1-jén délután tartott üléséről. *História*, 1989/4–5. 49. Andropov listáján szintén csak Nagy, Tildy, Kádár, Erdei, Losonczy és Dobi szerepel. Vjacseszlav SZEREDA-Alekszandr SZTIKALIN (szerk.): *Hiányzó lapok 1956 történetéből: Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993. 127.

⁴² CSÖRSZ István: *Viharjelzés: Riportok 1956 katonáival*. Napkút Kiadó, Budapest, 2014. 7. (Kiemelés tőlem – S. M.)

Kétségtől sok igazság van az idézett sorokban. Csupán egyetlen kérdésben vitatkoznék a szerzővel: vajon tényleg mindig *ugyanazt* a történetet halljuk a túlélőktől?

A probléma megvilágítására kiválóan alkalmas a Varsói Szerződés egyetlen – „szolgálati” – példánya körüli bonyodalom, melynek elsőrendű forrása szintén Heltai György. Idézem a Csalog-portrét:

Volt akkor még egy kis tragikomikus epizód. Amikor már megtörtént a döntés, hogy felmondjuk a Varsói Szerződést, sőt, szóban már be is jelentettük, hogy kilépünk, már csak írásban kellett dokumentálnunk az aktust: – Na, hát akkor most vegyük elő a szerződés egyik példányát, és nézzük meg, hogy egyáltalán MIT is mondtunk fel! – És persze gyanítottuk, hogy nyilván van benne egy olyan kitétel, amely idegen csapatok behozását a magyar kormány kéréséhez köti – mert ha így van, akkor ezt most az oroszok megszegették, és akkor erre is hivatkoznunk kell. Vagy talán van a szerződésnek valamilyen titkos záradéka is? Nosza, olvassuk el – mert közölünk még soha SENKI nem látta a Varsói Szerződést, beleértve Nagy Imrét is!

Átkutattuk a Külügyminisztérium házi irattárát – Varsói Szerződés sehol. A Miniszterelnökség irattárában volt a Külügyi Irattár, a fontosabb államközi szerződésekből ott is rendelkezésre állt egy példány – megnéztük ott is: semmi. Hát akkor hol a csudában lehet?! Talán a katonánál?? Átszoltunk a HM-be is, ők is tűvé tettek mindent – nincs ott se! Önálló irattára volt még a Pénzügynek is – hátha ott bújik! Széthányattuk azt is – és nincs, ott sem tudnak róla. Lázás, fejvesztett kapkodás az egész vonalon, hát HOL A VARSÓI SZERZŐDÉS?!

Aztán egyszer Szilágyi Jóska a fejéhez kap:

– Hátha az Ávón van!!

Telefonált az Ávóra – és ott volt a szerződés egyetlen példánya.

És hozta a küldönc az Ávóról a Varsói Szerződést.⁴³

⁴³ CSALOG Zsolt: *Hogyan kell forradalmat csinálni*. I. m.

Az esetet megközelítőleg ugyanígy mesélte el Heltai 1988-ban, Kenedi János mikrofonja előtt is;⁴⁴ a *Hungarian Quarterly* szerkesztői pedig, *Who's Got the Warsaw Pact?* címmel (nyilván a Dean Koch-interjú illusztrációjaként), egyenesen a Csalog-portré kéziratából idézik az anekdotát.⁴⁵ A fordulat 2010-ben, a *Tanúságtevők* című kötet megjelenésekor következett be. Ebből ugyanis kiderült, hogy 1957. március 12-én Genfben, a Palais des Nations-ban még egy kissé máshogy hangzott el a történet. „Alaposan átnéztem a Varsói Szerződést, már azt, ami a rendelkezésünkre állt – olvasható Szilágyi-Gál Mihály kitűnő fordításában. – Jellemző, hogy a szerződés teljes szövege a Külügyminisztériumnak meg sem volt, csak a honvédségnek.”⁴⁶ Na most akkor hol is volt az bizonyos példány? – merül föl a kérdés. Az ÁVO-n (azaz a Belügyminisztériumba integrált ÁVH irattárában⁴⁷) vagy a Honvédelmi Minisztériumban? A helyzetet csak tovább bonyolítja David Irving könyve, amely egy teljesen új (és hát, valljuk meg, egészen komikus) verzióval szolgál:

Gyorsan elő akarták keríteni a Varsói Szerződés 1955-ös tényleges szövegét és titkos záradékát. Nagy Imre valószínűleg a záradékot akarta ürügyül felhasználni a kilépésre, mivel azt nem hagyta jóvá a Parlament. Sem Nagy Imre titkárságának, sem a Külügyminisztériumnak nem volt a szerződésről másolata. Maléter megállapította, hogy az egyik barátja hazavitte és a sok hely közül éléskamrájába tette. Telefonált az illetőnek és ezt mondta: „Tibor, parancsolom, hogy egy órán belül hozd be ide.”⁴⁸

⁴⁴ KENEDI János: Az '56-os Nagy Imre-kormány külügyminiszter-helyettese: Heltai György (1914–1994). In: KENEDI János: *Hálózati munkára nem alkalmas: K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései*. Magvető Kiadó, Budapest, 2015. 165–166.

⁴⁵ *Reform to Revolution...* I. m. 51. (Forrásmegjelölésként mindössze annyi szerepel: „Egy Csalog Zsolt által 1983-ban, Charlestonban, Heltai Györggyel készített oral history interjúból.” [„From an oral history interview made by Zsolt Csalog with György Heltai in 1983, in Charleston, S. C.”])

⁴⁶ „Talán a világ is más irányt vett volna”... I. m. 138.

⁴⁷ Az ÁVH 1953–54-es beolvasztásáról lásd: KISZELY Gábor: *ÁVH. Egy terror-szervezet története*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 322–323.

⁴⁸ David IRVING: I. m. 505. (A citált szövegrészhez a következő jegyzet kapcsolódik: „Interjú Heltaival, 1974. január, és Erdőssel, 1980. április.” Uo. 631.)

Vajon 1957-ben, 1974-ben vagy a nyolcvanas években emlékezett „jól” Heltai? Esetleg a vallomásait lejegyzők – a szakírók és szakfordítók – félreértései vezettek e bombasztikus információtorzuláshoz? (Ismét csak költői kérdések.)

A kialakult helyzet mindenesetre aláhúzza Csörsz István 1989-es megállapítását, mely szerint „Minden szemtanú gyengíti a történelmi tanulságokat, bármilyen művészien fogalmaznak is meg azokat. A dokumentumirodalom a kételkedők műfaja: nem könnyű olvasmány, mert egész értékrendünket mozgósítja, továbbá állandóan figyelmeztet rá, mennyi mindenre nem gondoltunk még ennyi év után sem.”⁴⁹

A narratív televény

Ha szabad még egy utolsó mozzanatot kiemelnem: nyilván maga Heltai sem gondolt arra, hogy a semlegességi nyilatkozat megfogalmazásával kapcsolatban mennyi történetstilánk és -változat él az egykorú tanúk emlékezetében. Noha Szász Béla, a barát és egykori cellatárs magabiztosan állítja a *Szemle* folyóirat történetét főlvázoló nyílt levelében, hogy Heltai volt az, aki „a miniszterelnökkel egyetértésben irányította a forradalom külpolitikáját (kilépés a Varsói Szerződésből, a semlegesség kinyilvánítása stb.)”,⁵⁰ egy hatvanas évekbeli levélváltás nyomán ki kellett derülnie: korántsem ilyen egyszerű az ügy. Libik György ugyanis, a Tájékoztatási Minisztérium egykori munkatársa – egy másik mellékszereplő – egészen másképp emlékszik a történetekre; s most, utólag, részt követel magának a nagybetűs történelemből. (Heltai ekkor már a brüsszeli Nagy Imre Intézet vezetőjeként biztatta vallomástételre az egykor szintén Nagy Imre köréhez tartozott Libiket. S miután kiderült, hogy adatközlőjének nehezebb esik az írás, vállalta, hogy magnószalagra

⁴⁹ CSÖRSZ István: I. m. 8.

⁵⁰ Szász Béla levele. In: KOZÁK Gyula (szerk.): *Szemle: Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1992. 13.

mondott emlékezéseit legépeelteti és visszaküldi svédországi címére.⁵¹⁾

Mármost a Csalog-portré egyik legkalandosabb, s egyúttal talán a legmegrendítőbb szakasza éppen az 1956. novemberi határátlépés bonyodalmaait tárgyaló „fejezet”. Itt a semlegességi nyilatkozat Heltai által írt fogalmazványának sorsát egy két-ségkívül regényes keretben kapjuk kézhez: „Papírfélét sem mer-tem hozni – egyedül a semlegességi nyilatkozat szövegét tettem zsebre, de amikor a hóiharban keveregtünk, elővettem, össze-téptem azt is apró ficnikre [sic!] és szétszórtam a szántóföldön –” Igen ám, csak hogy a semlegességi nyilatkozat megszövegezését Libik György, majd vallatása során egy ízben Losonczy Géza is magára vállalta,⁵² sőt, a *Források a Nagy Imre-kormány külpo-litikájának történetéhez* című dokumentumközlés jegyzeteiben még a Külügyminisztérium sajtóosztályát vezető Várkonyi Péter (1931–2008) szerzősége is fölmerül.⁵³

Az „igazsághoz” hozzátartozik, hogy a *Fekete Könyv* ominó-zus kitétele, mely szerint „Apró Antal javasolja, hogy a jegyzé-kek azonnali megszerkesztésével, s a semlegességi nyilatkozat megszövegezésével bízzák meg a külügyminiszter-helyettest”,⁵⁴ Heltaitól származik; miként az Irving-könyv azon kijelentése is, hogy „Nagy Imre őt [ti. Heltait] utasította a két dokumentum megfogalmazására”.⁵⁵ Az *Uprising!* szerzője még a nyilatkozat közlésére is vállalkozik⁵⁶ – ez a változat azonban csak részben egyezik meg azzal a szöveggel, amelyet a *Fehér Könyv* képmel-

⁵¹ Libik György levelei Heltai Györgynek (1962–1963). OSZK Kt. Fond 411.1/7 – 8 db; illetve: Heltai György levelei Libik Györgynek (1962–1963), OSZK Kt. Fond 411.1/36 – 8 db.

⁵² KÖVÉR György: *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 296.

⁵³ KISS József–RIPP Zoltán–VIDA István: *Források a Nagy Imre-kormány kül-politikájának történetéhez*. *Társadalmi Szemle*, 1993/5. 87.

⁵⁴ *Az igazság a Nagy Imre-ügyben... [Fekete Könyv]* I. m. 87.

⁵⁵ David IRVING: I. m. 505.

⁵⁶ „Ezt követően Nagy Imre ismertette a kormánynak a Semlegességi Nyilatkozat Heltai általi fogalmazványát, amely az Egyesült Nemzetek főtítká-rához volt címezve: [szövegközlés].” – Uo. 506.

léklete⁵⁷ s a *Fekete Könyv* 104. oldala közöl. Nem is szólva arról, hogy végképp összekeveredik a november 1-jei kabinetülésre készült kézírásos fogalmazvány (mely fönnmaradt a Nagy Imre-peranyagban⁵⁸) és a Minisztertanács által jóváhagyott végleges szöveg (azaz maga a deklaráció). Forrásjelző lábjegyzet hiányában pedig joggal merül föl a kérdés: vajon honnét szedte a maga szövegváltozatát Irving? S vajon melyiket szórta szét Heltai a határ menti hóviharban? (Újabb költői kérdések.)

Nos, éppen itt kapcsolódhatunk Libik György *Üzenet a lesiklásból* című (a hatvanas évekbeli brüsszeli kazettaleiratok alapján készült) könyvéhez, melyben azt írja: „Barátaimmal [...] kezdtük megfogalmazni a Magyar Semlegességi Nyilatkozatot.”⁵⁹ Hogy kik voltak ezek a barátok? Nem derül ki. Rögzítésre kerül ellenben az a fantasztikus történet, amelyre 1962 nyarán, a Nagy Imre Intézet vezetőjeként Heltai is fölfigyelt, és amely – Csörsz István főnti kijelentésére utalva – ismét csak tovább gyöngíti a történetileg levonható tanulságok érvényességét. „Különösen érdekel – olvasható Heltai egy Libik Györgynek írt levelében –, amit Horváth Mártonról írsz, hiszen mi őt egyáltalán nem láttuk a forradalmi napokban, és nem tudom, miért kényszerült a semlegességi nyilatkozat leírására. Mi köze volt hozzá?”⁶⁰

Libik – mintegy válaszul – a következőket írja:

A sors különös iróniájaként, amint este lementem levegőt szippantani a Parlament XIV. kapuja elé, egy ismerős alakba ütköztem: Horváth Márton, a Szabad Nép egykori szerkesztője volt, aki az utcán a tömeg által felismerve, bőrét feltve menedéket jött kérni a Parlament épületébe. [...] Bevittem, fel a szobámba, ahol lerogyott a kényel-

⁵⁷ *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*. Politikai Kiadó, Bukarest, 1958. (Másnéven: *Fekete Könyv*.)

⁵⁸ MNL OL, Nagy Imre és társai, XX – 5 – h. Vizsgálati iratok, 12. kötet, 31–32. (A Losonczy által korrigált autográf szerzősége bizonytalan.)

⁵⁹ Georg LIBIK: *Üzenet a lesiklásból*. Invandraförlaget, Boras, 1981. 274. Lásd még Ständeisky Éva Libik Györggyel készített 1991-es interjúját: 1956-os Intézet, Oral History Archivum, 330.

⁶⁰ Heltai György levele Libik Györgynek. Brüsszel, 1962. szeptember 24., OSZK Kt. Fond 411.1/36/2.

mes székek egyikére. „Volna egy munkám számodra” – szóltam oda neki. Émelyítő alázatossággal mondta: „Parancsolj, kérlek szépen”. „Van itt egy tervezet. Javítsd át, és itt az írógép, tisztázd le.” – Azzal átnyújtottam neki a Semlegességi Nyilatkozatot. Elkezdte mechanikusan olvasni, majd elsápadt és abbahagyta. „No mi van, nem tetszik?” – szóltam neki oda. – Máshoz vagy szokva? Nálunk szabadság van. Ki is mehetsz, ha nem tetszik a munka.” Nem felelt. Remegő kezekkel hozzáfogott a fogalmazvány letisztázásához. [...] A kész fogalmazványt aztán Losonczyhoz vittem. De nem volt a szobájában. Erre Nagy Imréhez mentem, de a titkárnő megállított: „Minisztertanács van – mondta –, Losonczy is bent van.” „Ki van még bent?” – kérdeztem. „A szovjet követ” – mondta. „Ez akkor éppen jó, mert ezt most át kell adnom Losonczynak” – és a kezemben lévő fogalmazványra mutattam. A fogalmazvány Nagy Imrének volt címezve, és én kézzel ráírtam, hogy „Vázlat”, és hogy „Lássa előbb Losonczy Géza”. Benyitottam a miniszterelnök szobájába, a kerek asztal körül ülők közül kikerestem Losonczyt, és a kezébe adtam a fogalmazványt [...]. Megvártam, amíg Géza elolvassa, majd ránéztem. Bólintott.⁶¹

Mármost „kiben kellene gyanítanunk a szöveg szülőatyját?” – tette föl 1998-as Losonczy-monográfiájában a kérdést Kövér György, majd hozzáfűzte: „Az, hogy nincs tolongás a szerzőségért, aligha meglepő, hiszen főbenjáró bűnről van szó.”⁶² A föntiek nyomán – némi rosszmájúsággal – hozzátehetnénk: az itthon maradottak között ugyan (érthető okokból) nincs nagy tolongás, az emigránsok körében viszont annál nagyobb. Ami nem különösebben meglepő, hiszen a *történeti narratíva* és a *visszaemlékező narratíva* szemlélete, beállítottsága és végkövetkeztetései egyaránt függenek a szerző, illetve elbeszélő lehetőségeitől és kötelezettségeitől. Heltai megtehetette, hogy nyilatkozzék, s egyúttal szobrot emeljen önmagának – hangsúlyozván személyének jelentőségét, cselekedeteinek történelmi léptékét.

⁶¹ LIBIK György: I. m. 275–276.

⁶² KÖVÉR György: I. m. 295–296.

1956 története ebben az értelemben is komoly cáfolata a győztesek történeti prioritását hirdető churchilli elvnek, miszerint a történelmet a győztesek írják. Mert hisz láthattuk: megfelelő helyzetben, megfelelő aktivitás mellett a „vesztesek” is óriási hatással lehetnek egy-egy személy vagy korszak általános megítélésére. S miközben – az általam bemutatott anyag tanulságait megerősítendő – hangsúlyozom: nem hiszek semmiféle objektív történeti megközelítés abszolút igazságérvényében, hozzá kell tennem, ami szintén a Heltai-anyag fontos tanulsága, hogy a múlt hagyományozódásának egészséges televényét koncepciózus tudatformálással, hermeneutikai kényszerekkel természetlenné szikkasztani legföljebb ideig-óráig lehetséges. Mert amint eltűnnek a tegnapok győztesei, az emlékezet folyondárjai rögvest utat törnek maguknak...